Не бракувало нашій країні рятівників ніколи. З найдавніших часів. На початку минулого віку спалахнув, як бенгальський вогонь, Василь Назарович Каразін 1; через сто років чарував суспільство своїми вусами батько артільний Левитський2 — творці утопій про можливість існування поруч з процвітаючим паном процвітаючого мужика.

Григорович Матісон теж мав мрію ущасливити людність, тільки не через громаду, як те хотіли Каразін і Левіитський, а, відповідно до вимог часу,— по-модерному: добре було б вирізати клинець землі, посадить на нього тямущого дядька, налагодити його господарство за приписами найсучаснішої науки, щоб став він за яскравий приклад для отієї злиденної шахівської злидоти. Взірець для ініціативних індивідуальностей!

Знайшов й індивідуальність. Це був наш селянин Стратон Сильвестрович Прихідько. Вислухав він Олександра Григоровича — і запалали очі! Клинець дає на шість десятин, допоможе кіньми, боронами, плугом, посівним збіжжям найвищої кондиції! І умова при цьому лише одна: все робити, як наказує, як велить чи радить Олександр Григорович. Боже мій! Шість десятин! Допомога на коней, реманент, насіння! Тільки роби все за вказівкою вченого агронома! А що він був агроном і вчений, про це свідчили поля і лани Безака, де хліба, як гаї зеленіли; де вівса збирано по вісімдесят пудів з десятини, а жита й пшениці — по сто — сто двадцять!

Мов наново народився Стратон і вже не ходить по землі, а літає. Сів біля Вусті, жінки, каже: "Бач, яке щастя! Отепер заживемо! Адже правда?!"

Та Вустя не належала до племені ентузіастів, розум у неї працював приземлено, щось було в ньому емпіричне, мужицьке, підозріле й недовірливе. Для неї панський управитель був теж паном, а де було в світі таке, щоб пан не дурив мужика, не розставляв на нього сильця?

В призначений день прийшов до Матісона Стратон Сильвестрович. Олександр Григорович запитує:

— Ну, як, Стратоне Сильвестровичу, обміркували мою пропозицію? Як ви ставитесь до неї?

Стратон Сильвестрович якось знітився і відповів затинаючись:

— Та що ж! Я б з великою охотою, так Вустя ж! "Не згодна, каже, не вплутуйся, Стратоне, в історію".

Ця відповідь дуже здивувала і збентежила Олександра Григоровича. Йому здавалось, і він в це щиро вірив, що пропозиція його незаперечна, не знайдеться в селі людини, яка б відкинула її. І він вражено і здивовано спитав:

— Та чого ж їй треба? Що вона каже?

— Та що ж, незгодна, і все. Знаєте, баба темна, щось там ввижається їй, щось здається. Не хоче, і все.

Подумав-подумав над цими словами Олександр Григорович, сказав:

— То приходьте ввечері разом, погомонимо. Як прийшли, Олександр Григорович сказав:

— То що ж це ви, Вусте Лазурівно, проти нашого,— мого і Стратона Сильвестровича, плану?

Треба сказати, що дискусія відбувалася не на однаковому рівні. Справді, служачи у панів, Олександр Григорович і сам паном став. Велів селянам називати себе барином, перед віконцем в конторі стояти без шапки, забачивши його карету чи дрожки — по маєтку він їздив на

дрожках,— спинятися край дороги і вклонятись, низько схиливши голову.

Це був той рівень, на який доля знесла Олександра Григоровича. Що ж про Вустю сказати? Те, що й про яку завгодно сільську молодицю. З природи начебто була скромна, та в себе в хаті здіймалася на увесь зріст, розпростовувала плечі і часом так, що бідолашному дядькові Стратонові і місця не знаходилося в господо. Та ледь виходила з двору, за ворота, відразу ж помітно нижчала, вужчала; біля панського двору зовсім маліла, так що управитель ледь-ледь міг розглянути її через своє віконце в конторі. Це ж саме стосувалося і ораторських її здібностей. Дома вона гриміла на всю хату, на весь двір, частенько на весь куток; в світлі її ораторської слави Стратон Сильвестрович здавався охлялим ягнятком і на сто її слів навряд чи зміг би десятком слів відповісти.

Але лихо з тими рівнями, з тією соціальною нерівністю! Ледве вирушили з двору, як у Вусті почало в роті пересихати язик маленьким став, гортань так звузилася, що слова з неї могли вилітати слабким, ледь чутним шелестом. А тут же треба на прю стати не з дяком, не з священиком, а з самим управителем маєтку, а маєтку тому міра три тисячі десятин! Три тисячі проти наділу Вустиного в півтори десятини! ї яка мала міра півтори десятини проти трьох тисяч, така мала Вустя стала проти Олександра Григоровича.

Прийняв він їх у конторі. Глашка Кизиченкова з Добреньки З, що наймитувала у них, принесла і поставила на стіл у конторі самовар на всіх парах, сяючі чистотою склянки, гарненьку посуду із цукром, фігурний полумисок фаянсовий з коржиками, варення і розетки для варення. І все це було таке незвичайне — біле, чисте, сонцесяйне, таке делікатне, що Вустя побоялася навіть руки своєї, звичайної руки, які бувають у сільських жінок, покласти на білу, як біль, скатертину. Можна ж пляму залишити! Чаю Вустя дома ніколи не пила, ніколи не користалася скляним посудом — крихкий такий, легко б'ється, легко лопається, а в хаті ж діти, і користалася, як усі, череп'яними кухликами. Чай, певне, був солодкий, коржики здобні, надміру знадливі, але як

узяти ту скляночку в руки, щоб не роздавити часом, і як покласти в рота той вергунець, коли вони, певне, пані Маті-соновій обійшлися в копійку!

Незабаром Олександр Григорович зрозумів свою помилку, та що поробиш! Махнув рукою на чай, на самовар, на коржики, зробив вигляд, що вони не існують зовсім, заговорив про інше. В селі саме в той час по дворах сибірка ходила. Вранці у Сенченків від сибірки корова здохла. А Сенченки ті, як і Стратон Сильвестрович, мали півтори десятини землі, та і все. Ні конячини, ні плужка, навіть борони. Отож доведеться попокрутитися чоловікові, поки знову на худобину збереться, бо ж в хаті четверо і саме того віку, коли без молока ніяк обійтися не можуть.

Олександр Григорович був добре грамотний, добре знав життя шахівських селян, йому легко було говорити розумно, виразно, переконливо. "І чого це так,— говорив він,— чому шахівчани такі злидарі?" І сам відповідав: "А тому, що наш селянин не німець. Німець збирає з десятини сто, сто двадцять, навіть сто п'ятдесят пудів. При такому урожаї ніяка сибірка не страшна; у господаря завжди є змога виділити двадцять і навіть двадцять п'ять карбованців на корову, коли таке лихо трапиться, як у Сенченків. Отже, я й кажу,— говорив далі Олександр Григорович, повернувшися до Стратона Силь-вестровича,— даю вам у користування шість десятин землі, допоможу усім, що слід,— до коней, реманенту, збіжжя. Ваш — труд і урожай; мої — лише наука. Маєте все так робить, як я розкажу".

На світ білий з'явилася знову ця знадлива пропозиція! Стратон Сильвестрович витягся аж під стелю, очі засвітилися і аж вп'ялися Вусті в обличчя: "Ну, Вусте, ну ж, Вусте! Ти ж чуєш?! Така перспектива знадлива, такі діла можна закрутити! Ну ж обізвись хоч слівцем! Що ти скажеш на це?"

Що? О коли б це було дома, в тій атмосфері, де її талант, гідний Демосфена 4, не знав ні межі, ні спину, вона знала б, що сказати! Отак сіла б біля власного столу, руки б на коліна поклала, сказала б: "Німцями нема чого нам колоти очей. Як переїхали сюди німці, то

цариця Катерина 5 дала із запорізьких земель кому сто, кому триста, кому п'ятдесят десятин, ні копійки за це не взявши. А ми не просимо сто, навіть п'ятдесят десятин, дайте нам без виплати оті шість десятин, що говорите, то й побачите — вміємо біля землі ходити чи ні!"

Видно, Вустя довгенько затрималася з цією промовою. У Олександра Григоровича аж міна нетерпіння на обличчі з'явилася, а Стратон Сильвестрович нукнув: "Ну, ну, Вусте! Чого мовчиш!"

Вустя поворухнулася, від напруження аж зблідла, і з вуст її прошелестіло: "Хай дадуть документ на вічність. Коли буде земля наша, закопаюся в неї, день і ніч буду робити все, що Олександр Григорович скажуть! А без документа — ні!"

Від цих слів Стратона Сильвестрозича мов вища ідея осяяла — "Ка вічність!" От Вустя! Дурна, дурна, а в саму точку влучила! Як він сам про це не подумав? Олександр Григорович навпаки, збляк: "Але ж я не можу так,— стримано сказав він.— Земля ж не моя, його превосходительства пана Безака..." — "От бачите,— прошелестіла Вустя,— зібралися діло робити, а що скаже хазяїн — не знаємо! Та й те сказати: упряжемося ми з Стратоном, а хазяїн візьме та й покладе оренду не як з селянського наділу, а як з такого клину, що дає сто — сто двадцять пудів з десятини. Все забере, а нас з торбами пустить!" Від цього Вустиного шелесту Стратон Сильвестрович зів'яв, як цвіт на морозі, а Олександр Григорович кинув бистрий погляд на Вустю, сказав у думці: "Еге ж, глибоко ти, Вусте, копнула! Всі варіанти в житті можливі, можливий і такий. Справді, що з цією утопією станеться, коли хазяїн витурить Матісона в три шиї?" Олександру Григоровичу від цієї думки аж парко стало, хай йому чорт! Вголос сказав, намагаючись не червоніти: "Ну що ж, виходить, не посватались, Вусте Лазурівно! А жаль..."

5 березня 1972 р.

1 К а р а з і н Василь Назарович (1773—1842) —український вчений, винахідник, освітній і громадський діяч.

2 Левитський Микола Васильович (1859—1936) — український громадський діяч; висував проекта створення ремісничих і землеробських артілей, загального страхування селян тощо.

3 Добренька — населений пункт, який входить нині до складу Мартенівської сільської Ради Краеноградського району Харківської області.

4 Демосфен (384—322 до н. е.) — давньогрецький оратор, політичний діяч.

5 ...цариця Катерина...— Російська імператриця з 1762 р. Катерина II Олексіївна (I728—1796), дружина імператора Петра III. За її царювання дворянству було роздано близько 400 тис. кріпаків, величезні земельні володіння, зокрема на Півдні України. Юридично було затверджено необмежену владу поміщиків над кріпаками.